

РЕВЕРСНЕ ПРЕДСТАВЕ СА ВОЈНИМ ОЗНАКАМА НА НОВЦУ КОВНИЦЕ У НИКЕЈИ НА ОСНОВУ УЗОРКА СА ВИМИНАЦИЈУМСКЕ НЕКРОПОЛЕ ВИШЕ ГРОБАЉА^{1*}

Мирјана Д. Војвода
Археолошки институт, Београд

Мирјана Д. Војвода
Археолошки институт
Кнез Михаилова 35
11000 Београд
mirjana@drenik.net

Mirjana D. Vojvoda
Arheološki institut
Knez Mihailova 35
11000 Beograd
mirjana@drenik.net

Апстракт: *Новац ковнице у Никеји веома је заступљен на територији балканских провинција Римског царства, посебно у периоду између треће и пете деценије III века. Проучавање ових налаза са подручја Горње Мезије омогућава стицање нових сазнања о путевима циркулације новца између малоазијских и балканских провинција. С друге стране, разврставање типова реверсних представа са војним ознакама, који су у никејској ковници доминантни у емисијама Александара Севера и Гордијана III, довешће до формирања разгранате иконографске типологије. То ће, свакако, представљати велики допринос изучавању ковања Никеје с обзиром да у референтним каталозима овом сегменту није посвећивана превелика пажња.*

Кључне речи: *Римско царство, ковница Никеја, реверсни типови, војне ознаке, Виминацијум.*

Abstract: *Coins minted in Nicaea are very frequent on the territory of the Balkan provinces of the Roman Empire, especially in the period between the third and fifth decade of the third century. The study of these findings from Upper Moesia provides new perspective on the money circulation routes between Asia Minor and the Balkan provinces. On the other hand, the classification of reverse types with military insignia representations, dominant in Nicaea mint in Alexander Severus and Gordian III issues, will lead to the formation of an extensive iconographic typology. That will certainly be a great contribution to the Nicaea mint study since reference catalogs have not paid much attention on this segment of Roman coinage.*

Key words: *Roman Empire, Nicaea mint, reverse types, military insignia, Viminacium*

^{1*} Рад посвећујем Николи Црнобрњи, као израз велике захвалности за подршку и помоћ коју ми је пружио на почетку мог бављења античком нумизматиком.

Ковница провинцијског новца у Nikeји налазила се у римској малоазијској провинцији Битинији. Једна је од многобројних ковница у источном делу Царства, али је за наше подручје веома значајна с обзиром да је новац кован у њој у великој мери циркулисао на Балкану, нарочито од треће до почетка пете деценије III века.

Провинцијске ковнице највише су биле распрострањене у источном делу Римског царства, пре свега због развијене традиције ковања. Цареви су повремено право ковања новца додељивали појединим градовима, савезима градова или провинцијама. На аверсу таквог новца приказиван је портрет римског цара, док се на реверсу најчешће налазе представе локалног карактера: божанства и персонификације, односно заштинници градова или провинција, грађевине и други објекти који представљају обележје града итд. (Kos 1998, 294, 298).

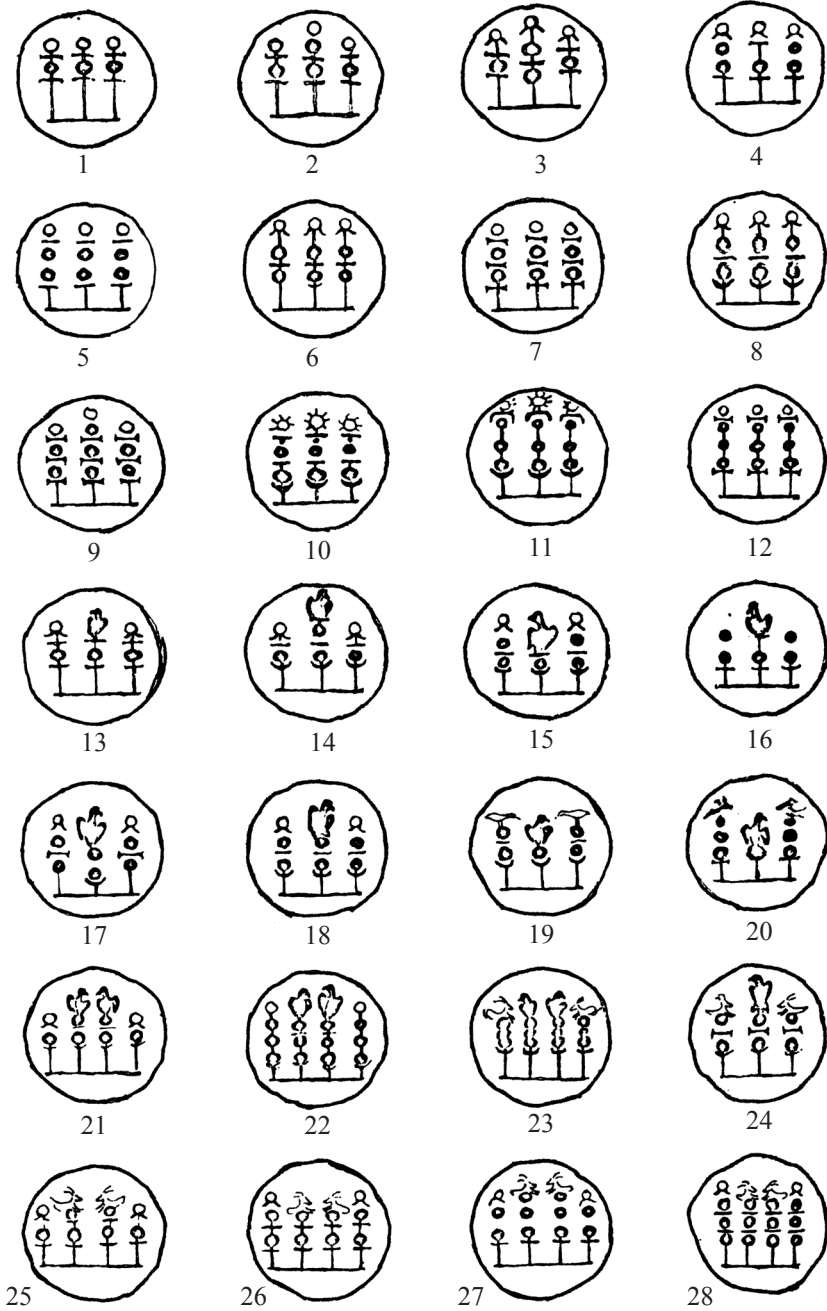
Ковница у Nikeји емитовала је провинцијски новац у времену од Клаудија до Макријана 261. године, а најбројније емисије припадају владавини Александра Севера (Kos 1998, 246). Легенде су на грчком језику. Попут царског ковања, аверсне легенде садрже име и титулатуру цара, док је на реверсу име града у генитиву плурала: ΝΙΚΑΙΕΩΝ. С друге стране, представе на реверсу су веома разнолике: Херакле или његови симболи, Асклепије, Хигија, Триптолем, Серапис и Изида, Хермес, Зевс, Палада, Немеза, Деметра, Кибела, песонификација града Nikeје, разни храмови и олтари, агностичке урне, итд. Од времена Септимија Севера на реверсу се појављује представа војних ознака, и то три сигнума или аквила између два сигнума.¹ Од владавине Александра Севера представе војних ознака, веома разноликих иконографских схема, постају основни реверсни тип. Може се рећи да остали, већ наведени реверсни типови постају сасвим ретки, што ће бити доминантно у емисијама закључно са владавином Гордијана III.² Након његове владавине војне ознаке нестају као реверсни типови у ковању Nikeје.

У досадашњим референтним каталозима није прављена разлика међу војним ознакама на реверсима ковнице Nikeје. Углавном је истицано само да ли се ради о представи три, односно четири сигнума или легионарског орла између два сигнума.³ Пионирски рад у детаљнијем разврставању ових реверсних типова и њиховом бољем разумевању представља прилог Николе Црнобрње (Црнобрња 1981, 5-23).

¹ Међу војним ознакама разликују се: војна инсигнија (*signum*), вексилум (*vexillum*) и легионарски орао (*aquila*).

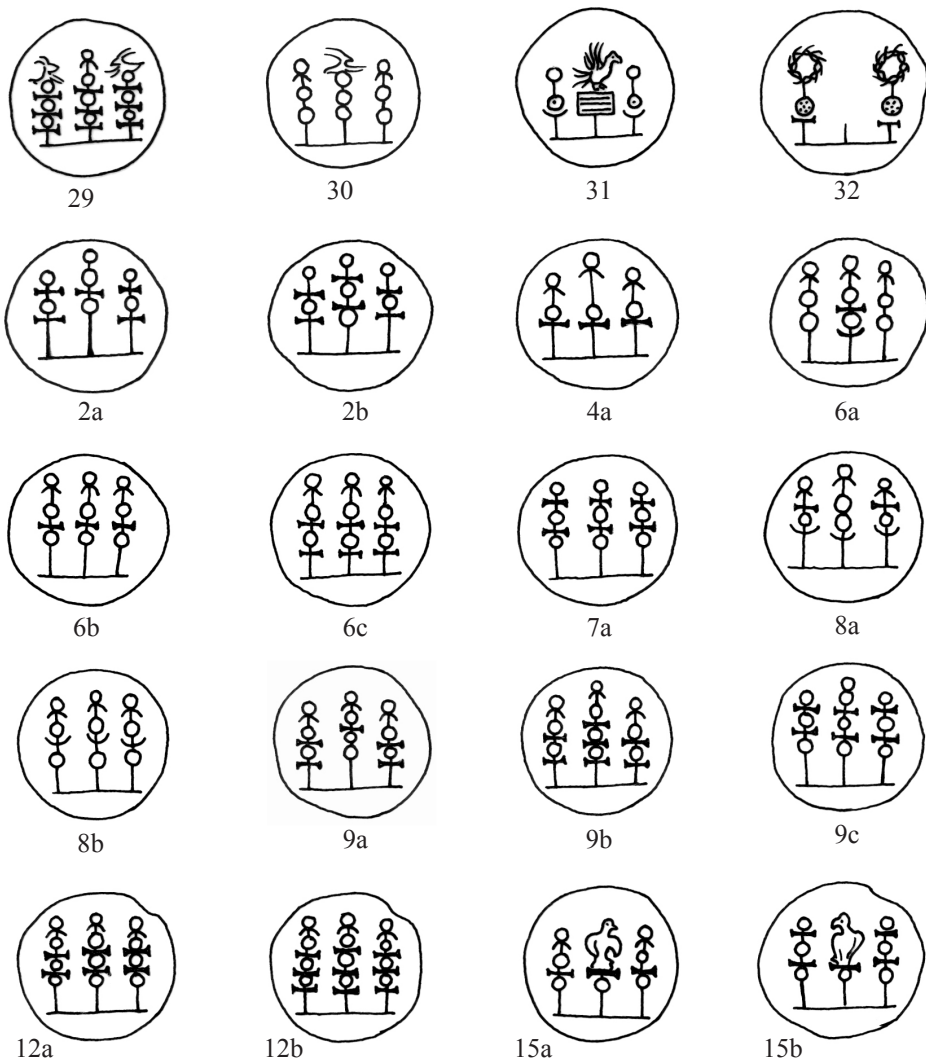
² Одличан пример су налази новца са виминацијумске некрополе Више гробаља, на којој је новац ковнице Nikeје заступљен са 10% укупног броја нумизматичких налаза (како у гробовима, тако и у слоју). Истовремено представља око 70% налаза из III века, укључујући царско ковање и друге провинцијске емисије. Констатовано је 290 примерака никејске ковнице; од тог броја, 195 припада емисијама Александра Севера, при чему се на 190 примерака налази представа војних ознака. Сви налази новца Гордијана III, којих је укупно 36, као реверсну представу имају војне ознаке. На уступљеном материјалу са некрополе Више гробаља захваљујем се колегиници Драгани Спасић-Ђурић из Народног музеја у Пожаревцу.

³ *BMC, Bithynia*, 161, no. 62; 165, no. 83; 167, nos. 91–93; 168, nos. 99–104; 169, no. 106; 171–172, nos. 119–125, 130; *SNG, Bosphorus–Bithynia*, pl. 13, nos. 506, 512–514, 518–521, 526–527; Weiser 1983, 213, no. 030, са наведеном литературом у коментару; 214, no. 033, са наведеном литературом у коментару.

Сл. 1. Типови војних ознака (1–28) (Према: Црнобрња 1981: 6, табела 2)

Fig. 1. Types of military insignia (1–28) (After Црнобрња 1981: 6, Table 2)

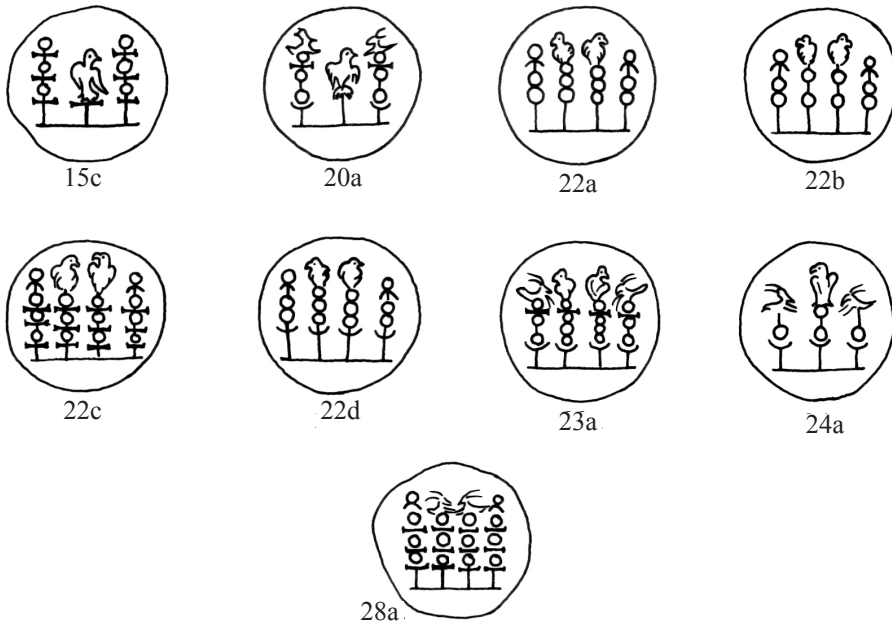
Сл. 2. Типови војних ознака (29–32); варијанте типова (2 (a, b), 4 (a), 6 (a, b, c), 7 (a), 8 (a, b), 9 (a, b, c), 12 (a, b), 15 (a, b))

Fig. 2. Types of military insignia (29–32), variants of types (2 (a, b), 4 (a), 6 (a, b, c), 7 (a), 8 (a, b), 9 (a, b, c), 12 (a, b), 15 (a, b))

Аутор је располагао узорком од 159 примерака кованих од Каракале до Гордијана III, при чему само четири новчића нису као реверсну представу имала војне ознаке.⁴ Исправно уочавајући недостатке описа у референтним каталозима, Црнобрња је

⁴ Публиковани примерци припадају збирци Музеја града Београда, а потичу из: Вуковара, Сурдука, Нових Банаоваца, Земуна, Ушћа, Костолца и Великог Градишта: Црнобрња 1981, 6, табела 1.

међу 155 примерака са војним ознакама издвојио чак 28 типова реверсних представа (сл. 1). Чињеница да је само на основу примерака из ове збирке добијена тако разграната иконографска схема указује на неопходност даљег истраживања у овом правцу.

Сл. 3. Варијанте типова (15 (c), 20 (a), 22 (a, b, c, d), 23 (a), 28 (a))
 Fig. 3. Variations of types (15 (c), 20 (a), 22 (a, b, c, d), 23 (a), 28 (a))

Велики и изузетно значајан узорак новца из Никеје са виминацијумске некрополе Више гробалја пружио је добру основу за даље разврставање реверсних типова ове ковнице. На овој некрополи нађено је 290 примерака новца Никеје, на основу којих су се могла издвојити још четири нова типа (типови 29–32; сл. 2), као и 25 варијанти типова које је раније дефинисао Н. Црнобрња. То су следеће варијанте типова: 2 (a, b), 4 (a), 6 (a, b, c), 7 (a), 8 (a, b), 9 (a, b, c), 12 (a, b), 15 (a, b, c), 20 (a), 22 (a, b, c, d), 23 (a) и 28 (a) (сл. 2–3).⁵

По саставу, две анализиране целине имају готово идентичан хронолошки распон: збирка Музеја града Београда, од Каракале до Гордијана III, и са некрополе Више гробалја, од Каракале до Хереније Етрусциле, односно до владавине Трајана Деција.⁶ У погледу заступљености новца царева и чланова њихових породица

⁵ Табле 2 и 3 цртао је колега Александар Капуран, коме се овом приликом захваљујем.

⁶ Новац Никеје са некрополе Више гробалја завршава се једним примерком Хереније Етрусциле, при чему није забележен ниједан примерак Трајана Деција или његових синова.

састав је такође сличан. У збирци Музеја са по једним примерком присутни су новци Јулије Домне и Јулије Мезе, док изостају емисије Елагабала, Јулије Пауле и Хереније Етрусциле, које се јављају на некрополи Више гробаља.⁷ Највећи број примерака у оба случаја припада ковању Александра Севера: 94 (МГБ) према 195 (ВГ); следе емисије Гордијана III: 44 (МГБ) према 36 (ВГ).

Хронолошки посматрајући заступљеност типова и варијанти у обе целине, долазимо до следећих података:

	Каракала	Елагабал	А. Север	Ј. Мамеа	Максим цезар	Гордијан III	Транквилина
тип 1	○		● ○	○			
тип 2	○		● ○	● ○			
вар. 2a			○				
вар. 2b			○				
тип 3			● ○	●			
тип 4			●				
вар. 4a			○				
тип 5			● ○	●			
тип 6			● ○			●	
вар. 6a			○				
вар. 6b			○				
вар. 6c						○	
тип 7	● ○	○	● ○				
вар. 7a			○				
тип 8		○	● ○		● ○	● ○	●
вар. 8a			○				
вар. 8b			○				
тип 9			● ○				
вар. 9a			○				
вар. 9b						○	
вар. 9c			○				
тип 10	●						
тип 11	●						
тип 12			●			●	
вар. 12a			○				
вар. 12b						○	
тип 13			●				
тип 14			○			●	
тип 15			● ○				
вар. 15a			○				
вар. 15b			○				
вар. 15c			○				
тип 16						●	
тип 17			○			●	
тип 18			○			● ○	
тип 19			●				
тип 20	●						

⁷ У даљем тексту употребљаваћемо следеће скраћенице: МГБ (збирка Музеја града Београда) и ВГ (виминачијумска некропола Више гробаља).

вар. 20a			○				
тип 21						●	
тип 22						●	
вар. 22a						○	
вар. 22b						○	
вар. 22c						○	
вар. 22d			○				
тип 23						●	
вар. 23a						○	
тип 24						●	
вар. 24a						○	
тип 25						●	
тип 26						●	
тип 27						● ○	
тип 28						● ○	
вар. 28a						○	
тип 29			○				
тип 30							○
тип 31	○						
тип 32 ?	○						

● МГБ / ○ ВГ

Табела 1. Заступљеност типова реверсних представа са војним ознакама
Table 1. Representation of reverse types with military insignia

Запажа се да су у ковању Александра Севера највише заступљени типови и варијанте са три војне ознаке, најчешће три сигнума, а нешто ређе аквила између два сигнума. У емисијама Гордијана III ситуација је супротна и чешћи су мотиви са четири ознаке, које садрже аквиле и легионарске каприкорне. (Табела 1).⁸ Међу новим типовима (29–32) пажњу привлачи један примерак Транквилине (30), са легионарским каприкорном између две инсигније. До тада су се каприкорни између инсигнија јављали само у варијанти са четири ознаке (типови 25–28 и варијанта 28a). Још су, чини се, интересантнији примерци Каракале (типови 31 и 32), поготово што за тип 31 налазимо аналогију у царском ковању Септимија Севера и Каракале.⁹ Ради се о „цистофорима“ који припадају „несигурној источној ковници“.¹⁰ Нажалост, тип 32 нисмо могли потпуно да дефинишемо, иако се неоспорно ради о новом иконографском мотиву. Оштећење на једином примерку којим располажемо не дозвољава сигурно одређивање војне ознаке у средини композиције. Можда се на њеном врху налази шака, али то за сада остаје неиз-

⁸ Појава каприкорна наводи на помисао да се ради о новцу посвећеном конкретној легији или некој њеној формацији, чији је то амблем. Али, као што ћемо касније видети, ове везе тешко се могу доказати.

⁹ *RIC* IV.1, no. 528; *BMC* V, pl. 67.1 (Септимије Север); *RIC* IV.1, no. 356; *BMC* V, pl. 67.4 (Каракала).

¹⁰ Северов новац датован је у 198. годину. На новцу Каракале појављује се легенда COS II (205. година ?). Међутим, одсуство новца Гете указује на датовање најкасније до 198. и у том случају COS II на новцу Каракале треба приписати титулатури његовог оца (*RIC* IV.1, 64).

весно. У даљем испитивању новца Никеје биће попуњена поменута празнина и отклоњена постојећа неизвесност. Две бочне инсигније на овом типу такође су особене – медаљони су декорисани на посебан начин, док се на врху сваке инсигније налази по један венац.¹¹

Требало би скренути пажњу на појаву инсигнија на реверсним представама новца женских чланова царских породица. У ковањима Јулије Домне, Јулије Пауле и Јулије Мезе ови мотиви се не јављају, али су на новцима Јулије Мамеје и Транквилине били доминантни, што се поклапа са ковањима самих издавача новца у то време. Као што је већ речено, на реверсним представама новца Александра Севера и Гордијана III, изузев војних инсигнија, сасвим спорадично јављају се други мотиви. Као реверсне представе на новцима женских чланова породица, војне инсигније се у царском ковању појављују ретко и у специфичним приликама. На новцима Фаустине II, Јулије Домне и на медаљонима Јулије Домне и Јулије Мамеје, царице су приказане у композицијама са војним инсигнијама, уз легенде *matri castrorum*, *matri augustorum/augusti et castrorum*.¹² У овим случајевима исказана је посебна улога поменутих царица и велики утицај који су имале, као и њихова посвећеност мужевима, односно синовима и њиховим циљевима (Dio Cass. LXXII.10.5). Још се само у ковању Северине јављају војне инсигније, али у контексту представе *Concordia militum* (RIC V.1, no. 2, pl. 9.134; Арсенијевић 2006, 68–69). Чини се да појава инсигнија, као доминантног типа реверсне представе у ковањима женских чланова царских породица на новцу Никеје, нема исту улогу као у наведеним примерима на царском ковању. Изгледа вероватније да се поклапа са политичком пропагандном на реверсним представама Александра Севера и Гордијана III у овом провинцијском ковању. Све то се поново мора довести у везу са њиховим војним походима против Персијанаца и великом улогом коју су имале битинијске ковнице, посебно Никеја, у обезбеђивању довољне количине новца за исплату легија.

Приписивање приказаних војних ознака на новцу Никеје конкретним легијама или њеним формацијама веома је тешко, мада појава појединих мотива, нарочито каприкорна, наводи на ту помисао.¹³ Наиме, инсигнију (*signa militaria*) је имала свака манипула и кохорта, а састојала се од копља за које су причвшћене фалере и венци, а на врху се често налазила шака (RE II.A.2, 2325–2327). Сребрни или позлаћени орао на врху копља (*aquila*) уобичајен је знак сваке легије и представља *numen legionis*. Као такав, поштован је у посебном светилишту у оквиру легијског логора (Tac. Ann. I.39). На инсигнијама и легионарским орловима

¹¹ Медаљони су украшени тачком у средини, око које је кружно распоређено још пет тачака.

¹² RIC III, no. 751, pl. 9.229 (Фаустина II); RIC IV.1, no. 567–568. *Gnecchi* II, no. 7, Tav. 94.10 (Јулија Домна).

¹³ Са царског ковања знамо да се каприкорн јавља као амблем следећих легија: I *Adiutrix*, II *Adiutrix*, II *Augusta*, IV *Scythica*, XIII *Gemina*, XXI *Rapax*, XXII *Primigenia*. Као пратећи мотив јавља се уз Јупитера и на новцу посвећеном легији XXX *Ulpia*.

додавани су током Принципата медаљони с ликом актуелног или деификованог цара.¹⁴

Као реверсни мотив на римском царском новцу, војне ознаке нису ретка појава. У зависности од начина приказивања и пратећих легенди, могу бити само општа ознака за римску војску. То је случај са композицијама у којима су војне ознаке пратећи мотиви, као што су, нпр., *adlocutio*, *profectio*, *adventus*, *princeps iuventutis*, *sacramentum*, или се јављају уз Виртус, Марса, Фидес, Конкордију, генија војске итд.¹⁵ Не треба изоставити ни представе с мотивом *signis receptis*, на којима су војне ознаке такође пратећи мотив, али су веома важне јер показују у којој мери су их Римљани поштовали и зашто им је придаван велики значај у официјелној пропаганди на новцу.¹⁶ Нешто ређе се јављају као самосталан мотив војне ознаке на реверсу, без пратеће легенде.¹⁷ И у том случају треба их прихватити у општем значењу римске војске, којој цар изражава захвалност (Арсенијевић 2006, 89–90). Међутим, уколико пратећа легенда код оваквих примера садржи назив војске одређене провинције или области, и представа се искључиво односи на одређене делове римске војске (Арсенијевић 2006, 86–88).¹⁸ С друге стране, у царском ковању сусрећемо и самосталне представе војних ознака, које прати легенда са називом одређене легије. Ови мотиви се на новцу јављају у част појединих легија које су цару пружиле подршку у борби за власт или су се посебно истакле у неким ратним дејствима. Веома су важни за однос између цара, као главнокомандујућег, и војника јер изра-

¹⁴ Вексилум (*vexillum*) је трећа уобичајена ознака у римској војсци (*RE VIII.A.2*, 2446–2454). У ковању Никеје помиње се само једном (*BMC, Bithynia*, 165: no. 83). У ковању Каракале, међутим, овај тип није забележен ни у збирци МГБ, ни на некрополи ВГ. Развојем представа војних инсигнија током прва два века бабио се Роси (*Rossi 1965*, 41–81). Он разликује *aquila*, *signum* и *vexillum*, наглашавајући да границе између *signa* и *vexilla* нису прецизне. Први се обично узимају као амблеми кохорти и манипула, а други као обележја коњаничких јединица. Сматра да су *vexilla* узета потом за помоћне јединице, на шта указује њихов назив *vexillatio*; cf. *Rossi 1965*, 42; Борић-Брешковић 1986, 132–137, с наведеном литературом.

¹⁵ Наведене композиције појављују се веома често у царском ковању током читавог Принципата, изузев мотива сакраментума који се јавља само код Домицијана и Трајана.

¹⁶ Представе са мотивом *signis receptis* имале су важну улогу у официјелној пропаганди на царском новцу, која се састојала у рехабилитацији повређеног римског поноса. Губљење светих легионарских орлова сматрало се великом срамотом, па се у боју водило рачуна да се они сачувају по сваку цену, макар и њихови делови. Крајем Републике и у прва два века Царства Римљани су ретко губили своја војна знамења. На царском новцу се само три пута прославља повраћај раније изгубљених војних знамења. Најпре се у ковању Августа бележе *signis receptis*, које су у три маха запленили Парћани током I века п.н.е. Нешто касније, у ковању Калигуле, појављује се комеморативни новац којим се прославља тријумф његовог оца Германика и повраћај инсигнија изгубљених раније у Теутобуршкој шуми, када су страдале две римске легије под командом Вара. И коначно, Веспасијан кује новац са истим мотивом. Повод је или враћање инсигнија заплених за време побуне под Цивилисом у Галији (*Tac. Hist. IV. 14–37, 54–66, 70–79, V. 26*) или када је у Јудеји страдала легија XII *Fulminata*.

¹⁷ Јављају се у ковању Нерона, Галбе, Веспасијана, Нерве, Трајана, Хадријана и Антонина Пија. Приказује се аквила између две инсигније, у традицији Марка Антонија, или три инсигније, које понекад имају шаку на врху или су постављене на прамец брода.

¹⁸ На пример, Хадријанова *adlocutio* серија (*BMC III*, 1678–1690; *RIC II*, 909–936) или представе генија илирске војске у ковању Трајана Деција (*RIC IV.3*, no. 16a; *HCC III*, no. 9, pl. 76/9).

жавају њихову међусобну *fides*, *concordia* и *pietas*. По правилу, новци са називима легија и њиховим ознакама или амблемима ковани су у време грађанских ратова и предвиђени су за плате или поклоне војницима.¹⁹ Прототип за легионарски новац током Царства представља чувена серија Марка Антонија, кована уочи битке код Акцијума, са представом легионарског орла између две или три инсигније.²⁰ Током грађанског рата 68/69, одметнути легат пропретор у Африци, Мацер, ковао је новац са називима легија под његовом командом (*RIC I*, nos. 1–21). Следећи пример таквог ковања налазимо код Марка Аурелија и Луција Вера, који су почаствовали само једну легију, вероватно због њених заслуга у рату с Парћанима.²¹ Током III века коване су три велике серије легионарског новца: Септимија Севера, Галијена и Викторина. Прва од њих је кована потпуно у традицији новца Марка Антонија, са представом легионарског орла између две инсигније и поименичним навођењем назива легија (*RIC IV.2*, nos. 2–17). Јасно је да је овај новац представљао награду за трупе које су показале лојалност, али не и за оне неодлучне.²² Септимије Север, као и његови претходници, кује новац за легије које су под његовом командом. Касније су Галијен, Викторин и Караузије ковали серије легионарског новца, али су мотив легионарског орла и инсигнија заменили мноштвом амблема појединачних легија.²³ У последње три серије, осим промене мотива, уочава се још једна новина. Код извесног броја примерака у серији кују се амблеми и називи легија које нису биле под командом Галијена, односно Викторина и Караузија. У овим случајевима највероватније се ради о вексилацијама које су биле под командом поменутих царева, али су издвојене од матичних легија. И поред тога, оне су носиле амблеми и називе матичних легија (Арсенијевић 2005, 74–79).²⁴

¹⁹ Традиција *donativa* била је устаљена пракса у римској војсци.

²⁰ У овој серији поменуте су 23 легије, преторијанске и извидничке кохорте (*RRC*, no. 544/1–39).

²¹ *RIC III*, no. 443. Новац је вероватно кован 165/166. године и посвећен је *legio VI Ferrata*. Представља копију новца Марка Антонија, са једином разликом у реверсној легенди. Разлози за ову комеморацију нису сасвим јасни, као ни тачан датум ковања (*BMC IV*, sxxiii, ref. 2). *Legio VI Ferrata* борила се на страни Марка Антонија код Филипа, потом је преузео Август и послао је на исток, изгледа најпре у Сирију, па у Палестину, где се очигледно још увек налазила у време Марка Аурелија Луција Вера. Новац би био доказ о њеном учешћу у парћанском рату и о заслугама због којих је била почаствована ковањем новца са њеним именом.

²² Укупно 16 легија је поменуто у овој серији Септимија Севера, укључујући легије на Рајни и Дунаву, изузев *legio X Gemina*, која је очито била у царевој немилости. Искључене су и источне легије Песценија Нигера, као и три британске и једна шпанска легијеа под командом Клодија Албина. Осрамоћени продајом царске власти на лицитацији Дидију Јулијану, преторијанци су распуштени од стране Севера и нису добили ову почаст. *Legio XIII Gemina Martia Victrix*, која је Септимија Севера прва поздрвила као цара у Карнунтуму, била је његова омиљена легија и уживала је посебне почасти, па су за њу ковани новци у злату, сребру и бронзи.

²³ *RIC V.1*, nos. 314–372 (Галијен); *RIC V.2*, nos. 11–25 (Викторин); *RIC V.2*, nos. 12–86 (Караузије).

²⁴ У концепцији одбране Царства дошло је до промена и Римљани су били принуђени да пређу на еластичнију одбрану, и то у унутрашњости своје територије. Напуштен је концепт одбране на границама и уместо тога ослонац су чиниле мобилне јединице које су нападале непријатеља када пређе границу. У намери да сачини овакву мобилну ударну формацију, Галијен је у Медиолануму сакупио елитне вексилације свих легија. Медиоланум се показао као одлична локација, одакле су мобилни коњички одреди лако могли да

У провинцијском ковању реверсне представе с мотивом војних ознака карактеристичне су за Битинију. Наиме, осим Никеје, идентични или слични мотиви налазе се и у емисијама других ковница у истој провинцији – Јулиополиса и Никомедије. На некрополи Више гробаља забележено је пет примерака новца Јулиополиса и сви као реверсни мотив имају војне ознаке.²⁵ Припадају емисијама Каракале (1 комад) и Александра Севера (4 комада). Из ковања Никомедије је осам примерака Александра Севера, при чему три имају реверсне представе са војним ознакама.²⁶

Изузетно велика заступљеност новца Никеје, али и других битинијских ковница на територији Горње Мезије, нарочито у Виминацијуму, и то баш из времена Александра Севера и Гордијана III, мора се, с једне стране, довести у везу са њиховим војним походима на истоку против Персијанаца. Географски положај Виминацијума, на раскрсници путева од којих је главни водио на југ до Наиса и, потом, преко Тракије до Босфора, али и његов војни, административни и економски значај учинили су да постане важан пункт на путу ка истоку. Два велика похода против Персијанаца, у време Александра Севера и Гордијана III, довела су и до знатне фреквенције војника дуж овог пута, па самим тим и новца. Битинија је пак као провинција чинила мост између истока и запада, са изузетним стратешким значајем пре свега због важних путева. У времену о коме говоримо, битинијске ковнице провинцијског новца, нарочито никејска, имале су изгледа велики удео у ковању новца за плате војника који су учествовали у ова два похода против Персијанаца.²⁷ Важно је поменути да су на виминацијумској некрополи Више гробаља у знатном броју заступљени и налази из Тракије, а у нешто мањој мери и из Доње Мезије.²⁸ С друге стране, појава никејског, али и новца других битинијских ковница, мора да се доведе у везу и са недостатком ситног бронзаног новца у оптицају у Горњој Мезији у то време. То је био и један од основних разлога за отварање провинцијске ковнице новца у Виминацијуму 239. године (Борић-Брешковић 1976, 8). Очигледно је да се истовремено стекло више разлога за већу циркулацију новца из Битиније, преко Тракије до Горње Мезије и даље на запад, пошто су налази никејског новца забележени и на простору југоисточних Алпа (Kos 1998, 246).

се суоче са сваком претњом са запада или севера. Проблем са оваквим начином одбране, комбинованим са утврђењима, довео је до лоше заштите популације у граничним провинцијама, која је непрестано страдала од упада варвара (Santosuosso 2004, 178–179).

²⁵ Три примерка припадају типу 7 у ковању Никеје, четврти би био варијанта типа 18, незабележеног у Никеји, док би пети био сасвим нов тип, са две инсигније.

²⁶ Један примерак припада типу 29 у ковању Никеје, а друга два су поново варијанта типа 18.

²⁷ Познато је да у Битинији није била стално стационирана ниједна легија. Заправо, од малоазијских провинција једино је Кападокија имала три легије: *Legio XII Fulminata*, *Legio XV Appollinaris* и *Legio XVI Flavia Firma*.

²⁸ Тракија: Пауталија (9 комада), Филиполис (2 комада), Хадрианополис (3 комада), Платинополис (1 комад), Трајанополис (1 комад), Перинт (2 комада) и Месембрија (1 комад); Доња Мезија: Никополис на Дунаву (5 комада) и Марцијанополис (1 комад).

Проучавање налаза са виминацијумске некрополе пружа могућност за нова изузетна открића, између осталог и зато што је на располагању велики узорак из затворених археолошких целина. Коначно публикавање свих нумизматичких налаза свакако ће чинити велики допринос упознавању римског ковања и још једном ће указати на велики значај Виминацијума као важне административне, економске и војне метрополе у овом делу Царства.²⁹ Издвајање нових типова и варијанти реверсних представа на новцу Никеје представља наставак и допуну типологије коју је установио Н. Црнобрња пре више од четврт века. Даљи рад на публикавању никејског новца са територије Горње Мезије, који у великој мери још увек није објављен, пружиће могућност за допуну предложене поделе и сигурно ће разрешити извесне недоумице.

²⁹ Подаци које смо у раду користили односе се на налазе са некрополе Више гробаља. Анализа налаза новца са некрополе Пећине, као следеће велике целине, тек ће уследити.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Arsenijević, Mirjana.** 2005. *Summa militaris na novcu i medaljonima doba Principata*. Beograd: Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu.
- Арсенијевић, Мирјана.** 2006. Војнички аспект Фидес и Конкордије у римском царском ковању (I–III в.). *Гласник Српског археолошког друштва* 22: 63–110.
- Bianco, Enrico.** 1968. Indirizzi Progammatici e Propagandistici nella Monetazione di Vespasiano. *Rivista Italiana di Numismatica* XVI: 145-223.
- ВМС = Coins of the Roman Empire in the British Museum**
- ВМС, Bithynia = Catalogue of Greek coins in the Brihish Museum**
- Борић-Брешковић, Бојана.** 1976. *Новац колоније Виминацијума у збирци Светозара Ст. Душанића*. Београд: Музеј града Београда.
- Борић-Брешковић, Бојана.** 1986. Реверсне представе на новцу колоније Виминацијум. *Зборник Народног музеја* 12/1: 123–191.
- Црнобрња Никола.** 1981. Новац града Никеје у нумизматичкој збирци Музеја града Београда. *Годишњак града Београда* 27: 5–23.
- Dio Cass.** = Dio Cassius 1968. *Dio's Roman History* VII. Translated by E. Cary. Cambridge Mass. and London: Harvard University Press and William Heinemann LTD.
- ИСС = Roman Imperial Coins in the Hunter Coin Cabinet**
- Kos, Peter.** 1998. *Leksikon antičke numizmatike*. Zagreb: Hrvatski bibliografski zavod.
- RE = Paulys Real-encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft**
- RIC = The Roman Imperial Coinage**
- RRC = Roman Republican Coinage**
- Rossi, Lino.** 1965. Le insegne militari nella monetazione imperiale romana da Augusto a Commodo. *Rivista Italiana di Numismatica* 67: 41–81.
- Santosuosso, Antonio.** 2004. *Storming the Heavens, Soldiers, Emperors and Civilians in the Roman Empire*. London: Pimlico.
- SNG, Bosphorus-Bithynia = Sylloge Nummorum Graecorum**
- Тас. Ann.** = Tacitus Annales 1970 *Анали*. Превод Љ. Црепајац. Београд: Српска књижевна задруга.
- Тас. Hist.** = Tacitus Historiae 1987 *Историје*. Превод Ј. Миклић. Zagreb: VPA.
- Weiser, Wilhelm.** 1983. *Katalog der Bithynischen Münzen der Sammlung des Instituts für Altertumskunde der Universität zu Köln*. Papyrologica Coloniensia XI, Bd. 1, Nikaea. Opladen: Westdeutscher Verlag.

MIRJANA D. VOJVODA

REVERSE MOTIFS WITH MILITARY SYMBOLS FROM NICAEA MINT BASED ON SPECIMENS FROM NECROPOLIS VIŠE GROBALJA, VIMINACIUM

Summary

The Coins of Bithynia's provincial mint Nicaea have been found in a great deal on the territory of Balkan's provinces, particularly in Moesia Superior. Disposing with a great number of numismatic finds from the Više Grobalja necropolis at Viminacium, originating from undisturbed archaeological context, give us a great research possibilities. Taking into account the imperial and other provincial coinages, Nicaea mint coins are represented in this necropolis with approximately 10% of the total and about 70% of the 3rd century findings.

Noticing the lack of interest in reference catalogues for the Nicaea mint reverse types with military symbols, we decided to focus our attention on this matter. Identification of new reverse types and its variations represent an continuation and supplement to the typology previously established by Nikola Crnobrnja in 1981. He defined 28 iconographical types, based on 155 specimens with military symbols (fig. 1). Former results have pointed to necessity of further investigations in this direction. A solid base for this kind of researches give us the numismatic find from necropole Više Grobalja, where 290 specimens of Nicaea coinage have been discovered. Out of this number 279 specimens have a military symbols as a reverse motif (standard or aquila between two standards). Based on those finds we have defined another four new types (types 29-32; fig. 2) and 25 variants of the types established already by Nikola Crnobrnja. We defined a next variants of types: 2 (a, b), 4 (a), 6 (a, b, c), 7 (a), 8 (a, b), 9 (a, b, c), 12 (a, b), 15 (a, b, c), 20 (a), 22 (a, b, c, d), 23 (a) и 28 (a) (fig. 2-3).

Military symbols have appeared on Nicaea coinage since a Septimius Severus reign. Beginning with Severus Alexander issues, motifs with military symbols become a leading reverse type in various iconographical forms. Other types become a very rare. This is an appearance, which was a dominant in issues to the end of the Gordianus III rule (Tab. 1).

Further researches and publishing of Nicaea coinage from Moesia Superior territory, yet unpublished in a great deal, will give us a possibility for new supplement and will solve some of the existing vacillations.

Изворни научни рад / Original scientific article

Примљено: 15. априла 2009.

Одобрено: 1. септембра 2010.

UDK: 902.01(497)

737.1."652"